

РОЛЬ АМОРТИЗАЦІЇ У ВІДТВОРЕННІ ОСНОВНИХ ФОНДІВ

І. Вступ. Особливості функціонування основних фондів полягають у тому, що їхня натуральна форма є незмінною упродовж тривалого часу, а їхня вартість поступово зменшується внаслідок зносу. Зносу піддаються всі основні фонди, як діючі, так і недіючі, незалежно від участі в процесі виробництва. Економічний знос представляє собою процес втрати вартості засобами праці та є основною амортизацією.

К. Маркс розглядав амортизацію як динамічне явище, характерну особливість обороту основного капіталу. У процесі функціонування засоби праці «не входять в продукт або ту споживчу вартість, утворенню якої вони сприяють, а, навпаки, зберігають по відношенню до неї свою самостійну форму до повного їх зносу» [2]. У той самий час вартість свою вони передають по частинах. «Машини завжди повністю беруть участь в процесі праці і завжди тільки частиною в процесі утворення вартості. Вони ніколи не приєднують вартості більше, ніж втрачають в середньому унаслідок свого зношування. Таким чином, існує велика різниця між вартістю машини і тією частиною вартості, яка періодично переноситься з неї на продукт. Існує велика різниця між машиною як елементом утворення вартості і машиною як елементом утворення продукту» [2].

Амортизацію (від лат. *amorti* — погашення, сплата боргів) можна визначити як процес поступового перенесення вартості засобів праці на вартість готової продукції [1].

Питання про можливість використання амортизаційних відрахувань на розширене відтворення — одне з найбільш складних, дискусійних. Воно обговорюється в економічній літературі вже багато років, але остаточно не вирішено. Висловлюється думка, згідно з якою амортизаційний фонд не може служити джерелом накопичення основних фондів. Водночас більшість економістів стверджують, що в сучасних умовах амортизаційні відрахування закономірно є джерелом розширеного відтворення основних фондів, джерелом їх накопичення. Багато дослідників, визнаючи пряме економічне призначення амортизаційного фонду як джерела простого відтворення, не виключають разом з тим можливість використання його й для розширеного відтворення [1].

II. Постановка проблеми. Визначення реальної ролі амортизаційного фонду в накопиченні прин-

ципово важливе не тільки й не стільки для теорії, скільки для вирішення практичних завдань в галузі розвитку матеріально-технічної бази. У зв'язку зі зростанням виробничого потенціалу, необхідністю інтенсифікації його використання висуваються особливі вимоги до політики відшкодування засобів праці, недоліки якої в цей час виявляються в зниженні темпів заміни зношених фондів, скупченні в деяких галузях народного господарства значної кількості застарілого устаткування зі всіма витікаючими з цього негативними наслідками. Тому раціональне витрачання амортизаційного фонду є істотним резервом підвищення ефективності виробництва [1].

Так, З.Н. Борисенко вважає, що амортизація повинна виконувати двоєдину функцію — відобразити реальні витрати засобів праці на виробництво продукції й відшкодувати авансовані вкладення до основних фондів. Уся решта функцій, що приписуються амортизації і що покладаються на неї, їй не властиві. Так, вона не може виконувати стимулюючу роль в процесі виробництва. Не її завдання й забезпечення розширеного відтворення основних фондів [1].

С.Ф. Голов повністю заперечує ідею створення амортизаційного фонду як джерела фінансування капітальних інвестицій, спираючись на витратну концепцію розуміння цих процесів. Він вважає амортизаційний фонд «сумою грошових коштів, що є на підприємстві, для відтворення основних засобів» [3]. Академік М.Г. Чумаченко, дискутуючи з С.Ф. Головим, доводить протилежне. Зокрема, він стверджує, що амортизаційні відрахування — важливе джерело інвестицій в оновлення основних засобів підприємства; витратна концепція амортизації є необґрунтованою й не впливає з економічної суті амортизаційних відрахувань [5].

III. Результати дослідження. На нашу думку, кожна з вище перерахованих характеристик є функцією амортизації. Так, у зв'язку з науково-технічним прогресом росте продуктивність праці, тому вартість відтворення основних фондів повинна знижуватися. У результаті для відшкодування їх споживчої вартості потрібно менше засобів, ніж накопичено в амортизаційному фонді. Іншими словами, щоб відновити сукупну дієздатність знарядь праці, що вибувають, треба витратити менше засобів, ніж передбачено нормами амортизації. Відновлення застосованих засобів

виробництва в колишніх розмірах обумовлює підвищення їх потужності, дієздатності. У такому разі розміри накопиченої амортизації дозволяють забезпечити потреби не тільки простого, але й розширеного відтворення [1]. «Поки відтворення здійснюється в незмінному масштабі, — відзначав К. Маркс, — кожен спожитий елемент постійного капіталу повинен відшкодуватися *in natura* за допомогою нового екземпляра відповідного роду, якщо не тієї самої кількості і форми, то тієї ж дієздатності. Якщо продуктивна сила праці залишається тією самою, то це натуральне відшкодування буде в той же час і відшкодуванням тієї вартості, яку постійний капітал мав в своїй колишній формі. Якщо ж продуктивна сила праці збільшується так, що ті ж самі речовинні елементи можна відтворити меншою працею, то менша частина вартості продукту може цілком відшкодувати *in natura* постійну частину. Надлишок може у такому разі послужити для утворення нового додаткового капіталу, або можна буде більшої частині продукту надати форму предметів споживання, або ж зменшити додаткову працю. Навпаки, якщо продуктивна сила праці зменшиться, то на відшкодування колишнього капіталу буде потрібна значніша частина продукту; додатковий продукт зменшиться» [2].

Дійсно, якщо відновлення зношеного основного капіталу відбувається на інноваційній основі, що призводить до підвищення продуктивності праці, то й амортизаційний фонд треба відносити до фонду накопичення (інвестиційних джерел). Отже, за економічним значенням амортизаційний фонд повинен акумулювати фінансові ресурси простого відтворення, тобто забезпечувати заміну засобів праці, що вибувають, але практично він відіграє значно більшу роль, оскільки оновлення основних фондів з цього джерела проводиться на новій технологічній основі.

І тут, на нашу думку, необхідно поєднання фаз науково-технічного циклу з моментом оновлення основних фондів.

Науково-технічний прогрес становить безперервний процес отримання і накопичення наукових знань, їхню матеріалізацію в елементи техніки і впровадження техніки у виробництво та інші сфери суспільства. Науково-технічний прогрес як цілісна система складається із трьох взаємопов'язаних елементів: науки, техніки і виробництва [4].

Виявленням закономірностей розвитку базових, технологічних, соціально-економічних підсистем почали займатися ще в XIX ст. Х. Кларком тоді було виявлено піввікові цикли. Потім у XX ст. Ван Гелдерен намагався їх пояснити довготривалими коливаннями попиту й пропозиції, Де Вольф — життєвим циклом основного капіталу, вкладеного в транспортну інфраструктуру й капітальні споруди.

Існування 25-річних циклів, тривалість яких залежить від періодичності реконструкції промислових споруд і технологічних ліній, доводиться Саймоном Кузнецем. Н. Д. Кондратьєв розробив цілісну теорію півстолітніх циклів у промислово-економічному розвитку. Його теорія «довгих хвиль» розкриває механізми, що приводять до змін в цих технологічних, економічних і суспільних структурах. «Довгі хвилі» відображають довгострокові періодичні коливання соціально-економічного і науково-технологічного розвитку. Н.Д. Кондратьєв установив органічну «змонтованість» ритмів технічного прогресу в півстолітній цикл, у його довгу хвилю. Великі цикли кон'юнктури визначаються періодичністю порушення рівноваги між резервом «основних капітальних благ» і головними факторами, які визначають техніко-технологічний спосіб виробництва. Такі коливання супроводжують науково-технічний прогрес, накопичення капіталу, зрушення в технологічній структурі виробництва. Цикли частішають із прискоренням науково-технічного прогресу.

Технологічні зміни відображаються на траєкторії економічного розвитку, а розвиток техніки підпорядковується економічним закономірностям. Так, висока норма прибутку не сприяє впровадженню технологічних нововведень через те, що вони пов'язані з ризиком. При економічному спаді, падіння норми прибутку, накопиченні інвестиційного капіталу й моральному зносі техніки вкладення в нові технології стають вигідними й перспективними.

Для виходу з циклічного середньострокового спаду не потрібні якісні зміни виробничо-господарської структури промисловості. Довгохвильова стагнація — це етап, на якому відмирає попередня технологічно-економічна база, закладається фундамент кардинальних зрушень в системі виробничих сил. Тут загострюється конфлікт між виробничою структурою, потребою її технологічного оновлення, яку неможливо здійснити при застарілій організації.

Тобто у фазі спаду кон'юнктура диктує необхідність пошуку ефективних технологій, а в період економічного піднесення науково-технічний прогрес гальмується, дослідження фінансуються тільки тоді, коли вони дають швидку віддачу. У ринкових умовах потрібно синхронізувати ритми розвитку техніки, оновлення технологій, споживання ресурсів, організації виробництва й руху капіталу.

Існування такої циклічності пояснюється багатьма причинами. Наприклад, існування споживчого попиту спонукає підприємців розширювати виробничі потужності і збільшувати капіталовкладення. Кругообіг індивідуальних капіталів протікає безперешкодно, знижується гострота конкурентної боротьби. Такому стану речей можна дати наступне пояснення: у

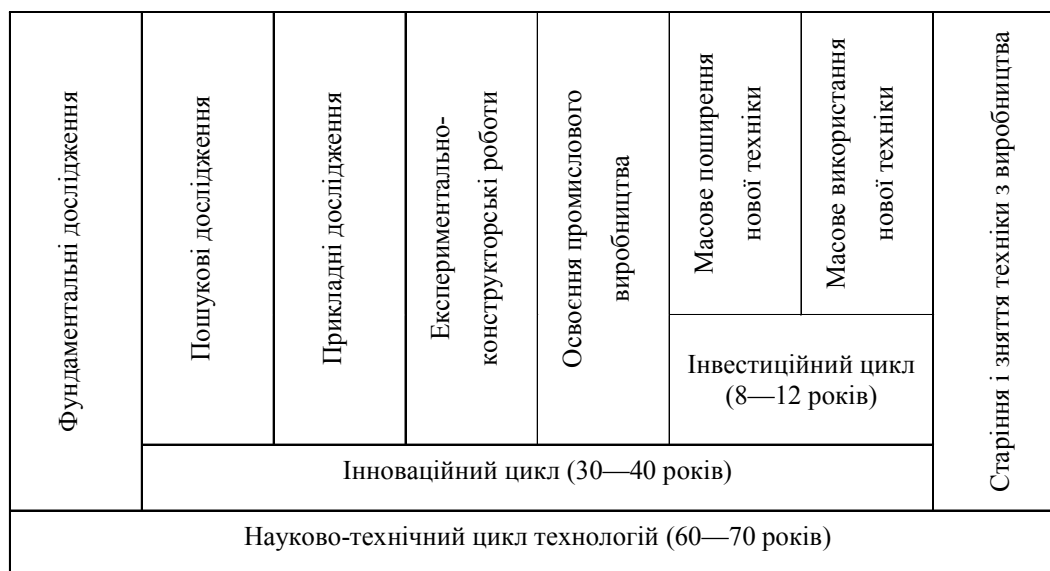

Рис. 1. Складові повного науково-технічного циклу технологій

період економічного підйому зменшуються стимули для ризикованих дослідницьких робіт, нових упродовжень, оновлення виробництва, йде рутинний процес удосконалення технологій, що забезпечують хороші прибутки (ординарні інновації). Тому зменшуються стимули нових впроваджень, оновлення виробництва. Відтворення протікає на переважно екстенсивній основі. Такий розвиток продовжується до тих пір, поки темпи зростання виробництва не починають випереджати темпи зростання платоспроможного попиту.

В період економічного спаду ситуація змінюється, ринок затоварений, устаткування простоє, виникають збитки, виробництво скорочується, відбувається перенакопичення грошового капіталу (збільшення кількості грошей, не вкладених у виробництво), розповсюджується безробіття й неминуче починається процес зниження заробітної плати й інших доходів, немає сенсу вкладання засобів в поліпшення властивостей нікому не потрібних товарів.

Загальним результатом перенакопичення капіталу стає зростання витрат виробництва, падіння цін і, отже, прибутку (економічна криза). Необхідні радикальні зміни, схильність до ризикованого, новаторського дослідницького фінансування зростає (базові інновації).

Але економічна криза виявляє не тільки межу, але й імпульс у розвитку економіки, виконуючи стимулювальну («очисну») функцію. Утворює початковий момент для нових масових капіталовкладень. Під час кризи виникають спонукальні мотиви до скорочення витрат виробництва й збільшення прибутку, посилюється конкуренція.

Це пов'язане з тим, що, по-перше, криза призводить до морального зносу основного капіталу й тим

самим створює умови для оновлення виробничого апарату. По-друге, криза примушує до оновлення основного капіталу на новій технічній основі, що викликає зниження витрат виробництва й відновлення докризового рівня прибутку. Масовий моральний знос основного капіталу, викликаний кризою, примушує всіх підприємців застосовувати нову техніку. Отже, криза розчищає шлях для масових інвестицій, допомагаючи економіці перейти в іншу фазу (інтенсивного розвитку економіки). Тому оновлення основного капіталу є матеріальною основою періодичності криз і тривалості циклу. У ході всього економічного циклу динаміка виробництва нерозривно пов'язана з рухом основного капіталу та здійснюється на базі цього руху. Криза завершує період обороту більшості індивідуальних капіталів і водночас дає початок новому циклу обороту. Тим самим створюється нова матеріально-технічна база для наступного економічного циклу.

Отже, у своєму розвитку науково-технічний процес проходить революційну й еволюційну фази. Революційна фаза розвитку науково-технічного процесу пов'язана із результатами фундаментальних досліджень, з відкриттям нових глибинних законів розвитку природи, техніки, суспільства. На основі таких фундаментальних відкриттів формується потенціал інноваційного розвитку економіки, інноваційних технологій. Еволюційна фаза проявляється в послідовному використанні потенціалу наукових фундаментальних відкриттів через залежності й механізми інноваційного розвитку економіки. Зміст науково-технічного процесу розкривається теорією його циклічного розвитку. Залежності окремих фаз розвитку повного науково-технічного циклу технологій наведено на рис. 1 [4].

Рис. 2. Схема відтворення основних фондів за рахунок амортизаційних відрахувань

Визначальну частину повного науково-технічного циклу технологій займає інноваційний цикл. На основі наукових відкриттів фундаментальних законів розвитку природи і техніки формуються складові інноваційного циклу, тривалість якого залежно від галузей діяльності може становити 30—40 і більше років.

Відповідно до потреб суспільства й з урахуванням фундаментальних відкриттів формуються науково-технічні ідеї, проводяться пошукові і прикладні дослідження та інші трансформації інноваційного циклу, які завершуються створенням нових технічних засобів, що пройшли промислове освоєння й придатні до масового виробничого використання. Заключною складовою інноваційного циклу є інвестиційний цикл, тобто безпосередньо: упровадження в експлуатацію нових технічних засобів і технологій виробничої діяльності. У часових рамках інноваційного циклу може реалізуватись 3—4 інвестиційних цикли оновлення активної частини основних засобів. Кожен із інвестиційних циклів реалізує нове покоління технічних засобів, економічна ефективність яких має постійно зростати. Потенціал інновацій, і відповідно й фінансово-економічної ефективності, може бути вичерпаний упродовж життєвого циклу 3—4 поколінь технічних засобів. Безперервне зростання ефективності може бути забезпечене при своєчасному започаткуванні наступного

інноваційного циклу, що базується на нових фундаментальних наукових відкриттях із вищим потенціалом інновацій, який стрибкоподібно зростає, а відповідно й фінансових результатів [4].

На нашу думку, поєднуючи саме ці, вище названі, цикли з моментом оновлення основних фондів можна зробити висновок про відтворення просте, розширене, чи про те, що коштів амортизаційного фонду недостатньо навіть для простого відтворення. Ми вважаємо, що відтворення основних фондів за рахунок амортизаційних відрахувань відбувається за схемою, наведеною на рис. 2.

Отже, якщо оновлення основних фондів відбувається на фазах інвестиційного циклу (рис. 1), то розміри накопиченої амортизації можуть забезпечити потреби не тільки простого, але й розширеного відтворення. А саме: якщо в результаті науково-технічного прогресу вартість відтворення одиниці виробничої потужності знижується, то амортизаційний фонд може покрити потреби й розширеного відтворення. І навпаки, при зростанні вартості відтворення одиниці виробничої потужності, коштів амортизаційного фонду недостатньо навіть для простого відтворення (часткове відтворення). В умовах, коли в результаті науково-технічного прогресу вартість відтворення одиниці виробничої потужності залишається незмінною, мова йде про просте відтворення.

Щодо інших фаз повного науково-технічного циклу, тобто до впровадження інновацій, то відтворення основних фондів у цьому випадку може бути не більше як простим.

IV. Висновки. Викладені результати досліджень доводять, що визначення реальної ролі амортизаційного фонду в накопиченні принципово важливо. На нашу думку, поєднуючи фази науково-технічного циклу з моментом оновлення основних фондів, можна зробити висновок про відтворення просте, розширене, чи про часткове відтворення (коштів амортизаційного фонду недостатньо навіть для простого відтворення).

Заперечуємо думку, згідно з якою амортизаційний фонд не може служити джерелом накопичення основних фондів. Більш того, він може забезпечувати розширене відтворення основних фондів. Якщо оновлення основних фондів відбувається на фазах впровадження інновацій, то розміри накопиченої амортизації можуть забезпечити потреби розширеного

відтворення. А саме: якщо в результаті науково-технічного прогресу вартість відтворення одиниці виробничої потужності знижується, то амортизаційний фонд може покрити потреби розширеного відтворення.

Література

1. **Борисенко З.Н.** Амортизационная политика. — К.: Наук. думка, 1993, — 136 с. 2. **Маркс К.** Капитал. — Т.1. — С. 399; Т.2. — С. 178; Т.3. — М., 1962. — (Соч.: 2-е изд./ К. Маркс, Ф. Энгельс: Т. 25, ч.2). — С. 419. 3. **Голов С. Ф.** Концепції амортизації та їх вплив на облік і управління в сучасних умовах // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — № 8. — С. 12. 4. **Онищенко В.О., Пазинич В.І.** Методичні підходи до оцінки інноваційного змісту інвестиційних проектів розвитку суб'єктів господарювання // Фінанси України. — 2006. — №7. — С. 30—37. 5. **Чумаченко М.Г.** Ще раз про амортизацію як важливе джерело інвестиційної діяльності підприємства // Бухгалтерський облік і аудит. — 2004. — №11. — С. 11.